

İnsan-Değer İlişkisi Ekseninde Hilmi Ziya Ülken'in Özgün Yönü ^a

SENA NUR FIRAT ^b

Öz: Çağdaş Türk düşünürlerinden Hilmi Ziya Ülken insandan başlayarak değer alanını inşa etmiştir. Peki, Ülken niçin insanı ahlaki fail olarak temele almaktadır? Bu bildiri, Ülken'in insan ve değer kavramlarına yüklediği anlamlar çerçevesinde kendine özgü yöntem ve konuları ele alışını ana hatlarıyla yansıtmayı hedeflemektedir. Bu özgünlüğü sunarken Ülken düşüncesinde insanın irade ve hürriyetine vurgu yapacaktır. Hürriyeti yansıtmayan ahlak sistemlerine eleştirileri ve bunlara karşı insanı temel alarak aşk ahlakı ile hürriyet ahlakını nasıl kurduğu irdelecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Hilmi Ziya Ülken, insan, insan hürriyeti, değer.

The Original Direction of Hilmi Ziya Ülken in terms of Human-Value

Relationship

Abstract: Contemporary Turkish thinkers of Hilmi Ziya Ulken starting from the human constructed value field. Alright, Ulken why moral human valid of the organization? This declaration aims to reflect on the outline of Ulken original methods and issues within the framework of the description of human and value concepts. While presenting this originality, it will emphasize the will and freedom of human in Ulken mind. He will examine criticisms of the moral systems that do not reflect freedom and how he has established love morality and freedom morality based on human against them..

Keywords: Morals, Hilmi Ziya Ulken, human, human freedom, value.

^a Bu makale, yazarın *İLAMER Öğrenci Sempozyumu'*nda sunduğu bildiri metninin gözden geçirilmiş nüshasıdır.

^b Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü
senafirat06@gmail.com

Giriş

Çağdaş Türk Düşüncesi'ne felsefe başta olmak üzere sosyoloji ve eğitim alanlarında katkı sağlamış olan Hilmi Ziya Ülken, Cumhuriyet dönemine pek çok alanda vermiş olduğu eserler ile damga vurmuş bir düşünürdür. Çalışmaları içinde “*Türk Tefekkür Tarihi*” adlı iki ciltlik eseri öne çıkmakla birlikte ahlak, bilim felsefesi, doktrinler tarihi, estetik, İslam felsefesi, mantık, sanat, sistematik felsefe ve sosyoloji alanlarındaki eserleri bizlere Ülken'in düşünce dünyasını yansıtmaktadır. Ülken, Türk Düşünce Tarihi'nde ahlak alanında insanı merkeze alarak insan felsefesine yönelen ve bu yönelim ile aşk ahlaki inşasını gerçekleştiren bir düşünürdür.

Bu bildiri Çağdaş Türk düşünürü olan Hilmi Ziya Ülken'in ahlak alanındaki görüşlerini temele alarak insanı merkeze alan değer alanı çözümlemesinin özgün yönlerini sunmayı amaçlamaktadır. Ülken ahlak alanında tarihsel süreçteki teorileri derinlemesine okuyucuya aktarır ve eleştiri süzgecinden geçirerek bu teorilerin artı ve eksi yönlerini açığa çıkarmaktadır. Ardından değer alanında ahlakın temelini neliği sorununa karşı insanın merkeze alınmasını gerekçelerle açıklamaktadır.

Ülken ahlak alanını öncelikle düşünce tarihindeki ahlak teorilerini derinlemesine inceleyip eleştiri süzgecinden geçirerek ele almıştır. Ardından ahlak anlayışını kurmak için insanı temele alarak insandan hareketle değerler alanı çözümlemesi yapmıştır. Ülken'e göre “Her değer bir kuvvettir. Çünkü onun kökleri arzular, temayüller, niyetler, irade ve ihtirastan gelir.”¹ Açık ki; arzu, temayül, niyet, irade ve ihtiras insanı inşa eden olgulardır. Bu açıdan Ülken'e göre değer alanının idrak edilebilmesi için öncelikle insanın anlaşılması gerekmektedir. Nitekim ahlakı tanımaya çalışmak, başta insanı ve onun varlık yapısını tanımakla mümkündür.

Bu bildiri Hilmi Ziya Ülken'in şu sözlerini dikkate alarak değer alanında var olan insan üzerine yoğunlaşmış bu insanın hürriyet karakterini tahlil etmeyi amaçlamaktadır: “İnsan tek başına bir

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 159.

cemiyet olandır. İçinde bütün bir âlemi taşıyandır. Kütlelerin ortasında fert kalandır; dağ başında ruhuyla bir cemiyet yaratandır. Bütün güç ve gayretinizle bu insanı arayınız.”²

1. İnsan Temelli Ahlak İnşası

Ülken, düşünce tarihi içerisinde İlkçağ düşünürlerinin insanı temele alarak ahlak temellendirmesi yaptığını, Ortaçağ düşünürlerinin ise Tanrı'yı temele alarak ahlak temellendirmesi yaptığını vurgular. İlaveten Yeniçağ düşünürlerinin insanı temele alarak ahlaka yöneldiklerini fakat bu yönelimlerini insanın yalnızca tek bir yönünü temele alarak oluşturmaları bakımından yetersiz kaldığını belirtir. Büyük dinler de aynı şekilde insandan hareketle ahlaki emirler ortaya koymuştur.³ Ülken ahlak teorilerini derinlemesine ele aldıktan sonra ahlak inşasının insanın çok yönlülüğünü temele alarak gerçekleşmesi gerektiğini açıklar. Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki; Ülken'in bu bakış açısı insandan başlayarak Tanrı'ya ulaşan bir tümevarımsal yöntem izlemekten ziyade insanın kendi içerisinde metafiziksel açıdan ruh ve beden bütünlüğünü ahlak alanına taşıyan bir bakış açısıdır. Metafiziksel açıdan insanın ruh ve beden kompozisyonu; ahlak alanında değeri gerçekleştiren ve gerçekleştirdiği değerlerin evrensel ilkelere dönüşmesini sağlayan yöne işaret etmektedir. İnsan ruh ve beden birlikteliği ile çift yönlülüğü kendi bünyesinde birleştiren bir varlıktır. Ülken, insanın ruh ve beden birlikteliği ile çift yönlü karakterinden hareketle değer alanındaki çift yön olan reel ve ideal alanı temellendirmeyi amaçlamaktadır. Ülken düşüncesinde insan ruh ve beden birlikteliğini kendinde bir olarak taşıyan varlık olduğundan dolayı insanın oluşturduğu değerlerde ideal ve gerçekliği kendinde sentezler. Yani; bedeni ile reel alanda değeri sergileyen ve ruhu ile ideal alanda değeri ilkelere dönüştüren insandır. Böylece; “Ahlak, hem reel alanı hem ideal alanı inşa etmeye yönelir.”⁴ sonucuna ulaşabiliriz.

² Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 44.

³ Ülken, *Aşk Ahlakı*, 49.

⁴ Celal Türer, *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlaka*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 52.

Ülken'in fikir dünyasında gerçek ve ideal, varlığın iki yönünü oluşturuyor. Bu yüzden ona göre; "Her gerçek bir ideali, her ideal bir gerçeği gerektirir. Bundan dolayı gerçek ile idealin birbirini tamamlaması haline hakikat deriz. Orada varlığın zaman içinde gerçekleşmesini varlığın oluşla tamamlanmasını görürüz."⁵ Böylece Ülken düşüncesinde varlığın; varoluş ile birlikte hakikati yansıttığı sonucuna ulaşılır. Nitekim ruh ve beden birlikteliği ile insan gerçek ve ideali eylemleri vasıtasıyla kendi bünyesinde barındırmaktadır. Kişi eylemleri ile hem gerçek alanda var olmakta hem de ideal alanda var olacakları belirleme iradesine sahiptir. Yani bir oluş içerisinde hayatını devam ettiren insan, eylemleri ile ahlakı yaşayan ve doğru eylemi seçmesi ile de ahlakı yaşatandır. Bu açıdan Ülken insandan başlayarak ahlak çözümlemesi yapmıştır.

Ülken düşüncesinde her ahlak teorisine getirilen temel eleştiri bir gerekçeye bağlanması meselesidir ki bu gerekçe ortadan kalktığı zaman ahlak da ortadan kalkacaktır. Bu yüzden ahlakın bir saike bağlı olmaksızın ortaya konulan sevgi ve ihtiras üzerine kurulması gerektiğini ifade eder. Ülken insandan başlayarak oluşturulan bu ahlakın *Aşk Ahlakı* olduğunu belirtir. Aşk ahlakı, hiçbir fayda ve tatmin beklemeden içten gelen bir icra sistemi ile ortaya çıkan ihtiras ve sevgi üzerine kurulu bir ahlaktır. Ülken'e göre sevgi ve ihtiras üzerine kurulan aşk ahlakı ile varoluşunu gerçekleştiren bireyler ahlakilik vasfını içten gelen bir eylem olarak gerçekleştirecektir. Böylece aşk ahlakı ile insanlık ahlakına ulaşılacaktır.

Peki, aşk ahlakı kurulurken niçin sevgi ve ihtiras olguları merkeze alınmıştır?

Ülken'in sevgiyi merkezde konumlandırmasının nedeni; sevginin objektif-sübjektif diyalektik sürecini kendi bünyesinde barındırmasından ileri gelmektedir. Yani hem ferdi olarak varoluşunu gerçekleştiren insanda sübjektif olarak sevgi bulunmakta hem de ferdi olarak varoluşunu gerçekleştiren insanların kesişim noktaları olan değer alanında objektif olarak sevgi olgusu mevcuttur. Böylece Ülken düşüncesinde sevgi; herhangi bir saike bağlı kal-

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 183.

madan hem kendi başına varolan hem de insan tarafından ortaya konulan bir eylem olarak görülmüştür.

Ülken'in ihtirası merkeze almasının nedeni ise ihtiras olgusuna şu anlamı yüklemesinden ileri gelmektedir; "İhtiras hayal gücünün irade ile birleşmesidir. Tasavvurun fiil ile evlenmesidir."⁶ Bu açıdan baktığımızda ihtiras ile kişinin düşüncesi eyleme dökülür ve bunun sonucunda ahlak inşası gerçekleşmiş olur. İhtirasın varlığı ile kişi niyetini icraya çevirir. Nihayetinde ihtiras sayesinde kişi eylemleri ile reel alanda insan ilişkilerini düzenleyen ahlakı ve ideal alanda evrensel ahlaki ilkeleri ortaya koyar. Tüm bunları gerçekleştirirken kişi hür iradesi ile eylemlerini ortaya koyar. Böylece kişinin kendini özgürleştirilmesi hür iradesi ile ortaya koyduğu eylemlerde gerçekleşmektedir. Kişi hür iradesiyle eylemini gerçekleştiren, bu eylemi ile yükselebilen ve sorumlu olan kişi olmuş olur. Nihayetinde sevgi ve ihtiras temele alınarak kurulan aşk ahlakı Ülken tarafından şu şekilde tanımlanır; "Sevgi ahlakı hürriyet ahlakıdır. Kölelikten nefret eden hiçbir kuvvete ve hiçbir insana ibadet etmeyen ahlakıdır."⁷ Bu yüzden Ülken sevgi ve ihtiras üzerine kurulu aşk ahlakı ile insanlık ahlakına ulaşmayı amaçlamaktadır.

2. İnsan Hürriyetinin Tahlili

Ülken ahlak alanını temellendirirken insanın çok yönlülüğüne vurgu yaparak duygu, düşünce ve davranış kuvvelerini kendinde birleştiren varlık tanımlaması ile insanı ele alır. Bu insan, iradesiyle var olan ve dolayısıyla hür olan insandır. Hür olan insan sevgi ve ihtirasın birleşimi ile ahlak alanında var olan insandır. Fakat bu hürlük mutlak hürlük anlamını içermemektedir. "Mutlak zorunluluk içinde değer gerçekleşmediği gibi, mutlak hürlük içinde de değer gerçekleşmez. Çünkü mutlak hürlük içinde arzuları, fiilleri, şeyleri mertebelendirmek onları yukarı-aşağı, yetkin-yetkinsiz, diye ayırmak imkânsızdır. Değer alanı bu mutlak zorunlulukta mutlak hürlüğün arasında bulunan ve asıl gerçeğin vasıflarına

⁶ Ülken, *Aşk Ahlakı*, 54.

⁷ Ülken, *Aşk Ahlakı*, 57.

uygun bulunan muhtemel alandır.”⁸

Bununla birlikte Ülken düşüncesinde determine olmuş bir insan anlayışı da hâkim değildir. Nitekim Ülken’e göre insanın en önemli vasfı irade ve seçme hürriyetine sahip olmasıdır. Böylece hürriyet ile insanda bulunan karar ve icra fiilleri gerçekleşmiş olur. “Kişiliğin en önemli vasfı *irade hürriyetidir*. Bu irade hürriyeti seçme fiilinde kendini gösterir. İrademiz hür müdür? diye sorulacak olan soru, esasında metafizik bir sorudur. Hiçbir bilim mutlak hürriyeti kabul etmez. Ahlak alanında söz konusu olan şey, yalnızca ahlaki fiilin hürriyetidir. Biz bu hürriyete kasıt ve niyetlerimizi karar ve icra haline geçirebilmek için kullandığımız *seçme hürriyeti* diyoruz.”⁹

Nihayetinde Ülken düşüncesinde hürriyet tahlili ile alakalı olarak şunu belirtmek gerekir ki; insan ne mutlak hürlük ne de mutlak zorunluluk içerisindedir. İnsan bu iki uç noktanın ortasında konum alır. Mutlak zorunluluk içerisinde değildir çünkü insanın seçme ve sorumlu olma yönü vardır. Mutlak hürlük içerisinde de değildir çünkü insanın iç ve dış yaptırımı olan vicdan yönü vardır. Bu iki yön arasında kişi kendisini yönlendiren iç sesi doğrultusunda doğru eylemi seçme hürriyetine sahiptir. Açıktır ki; Ülken insan hürriyeti sorununu metafizik düzlemde çekip ahlak alanı içerisinde tahlil etmiştir. Değer alanında var olan insanın hür olarak fiilini gerçekleştiren insan olmasına vurgu yaparak iradi fiilleriyle eylemini gerçekleştirmesi üzerinde önemle durmaktadır. Kişi ancak niyetini icraya çevirdiği eylemleri ile var olmaktadır. Nitekim “İnsan sayısız yapıp-etmeler içindedir; ardı arası kesilmeden yapılacak-edilecek şeylerle karşı karşıyadır.”¹⁰ Bu sayısız eylemler içinde doğru eylemi iradesi ile seçmesi ve yanlış eylemde de sorumlu olabilmesi için hürriyet ahlak alanında kendiliğinden doğmaktadır. Nihayetinde “Eylem eyleyiciye önce niyetle bağlıdır; ahlaki yönelme, niyetimizle başlar; niyetimiz bizi seçmeye, seçmemiz de bizi karara götürür; karar, eyleme. Çağımız insanı bir

⁸ Ülken, *Ahlak*, 160.

⁹ Ülken, *Ahlak*, 221.

¹⁰ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 21.

paramparçalığı yaşayan insandır. Niyetten eyleme uzanan yollar-
da yitmekte, niyet karara ulaşmamakta, karar eyleme erişmemekte,
eylem niyeti, niyet eylemi beslememekte.”¹¹

Bu noktada ahlaki eylemin nasıl oluştuğunu da irdelemek ge-
rekir. Ülken düşüncesinde ahlaki eylem beğenme ve seçme sonu-
cunda meydana gelmektedir. Böylece ahlaki fail iradesini ortaya
koyarak beğenme ile belirlenen niyetini, seçme ile oluşan icra me-
kanizmasına taşımaktadır. Bunun sonucunda eylemleri ile var olan
insan ‘tam adamı’¹² inşa edecektir. Yani, Ülken düşüncesinde ahlaki
fail hürriyeti ile tam adamı inşa etmektedir. İnsan, hürriyeti ile
yükselebilen ve tam adam inşa edebilen konumdadır. Tam adam
inşası, insanın hürriyet karakteri ile birlikte doğru eylemde bu-
lunması sonucunda gerçekleşmektedir. “Tamlik, aksiyon ahlaklı
adamın istemek, mecbur olmak ve muktedir olmak şeklinde art
arda gelen üç ilerleyici faaliyetinden başka bir şey değildir.”¹³ Yu-
nan düşüncesi birinci faaliyet, Kant ikinci faaliyet, modern ahlak
ise üçüncü faaliyet üzerinde durmuştur. Fakat Ülken’e göre bu üç
vasıf ahlak aksiyonunun ayrılmaz ve birbirini tamamlayan vasıfla-
rıdır. “Ahlaklı adam, önce ideal bir düzeni isteyen kimsedir. Sonra
o düzene göre yaşamaya kendi kendini mecbur eden kimsedir. Ve
en nihayet bu düzeni gerçekleştirmek için başkalarına tesir eden,
tesire çalışan kimsedir.”¹⁴ Tam adam olabilmek için bu üç vasfı
aynı fiilde toplamak gerekir.

“İnsan ömrü boyunca bulanık kişiyi ‘kişilik’ haline getirmeye
çabalar. Bir dünyası olduğunu görür. Bu onun içinde yaşadığı
toplum ve kültürden ibaret olan dünyadır. Fakat kendi inşa ettiği
bu dünyaya bakan bir iç varlığı olduğunu da görür.”¹⁵ Açık ki
Ülken’e göre insanın iki yönünün de bir algılanması her daim te-
mele alınan bir düşüncedir. İnsanın hem bu dünyaya bakan hem
de kendi iç varlığına bakan bir yönü vardır. İnsan her iki yönü de

¹¹ Ahmet İnam, “Halsiz Kalmış Bir Ahlakın Cehenneminde: Ahlakı Hak Saklasın
Bir Yârim Var İçinde”, *Doğu Batı Dergisi* 4 (Ankara 2014): 102.

¹² Ülken, *Ahlak*, 178.

¹³ Ülken, *Ahlak*, 180.

¹⁴ Ülken, *Ahlak*, 180.

¹⁵ Ülken, *Varlık ve Oluş*, 256.

kendinde birleştirme eylemini, varoluşunu gerçekleştirirken ahlak alanında tezahür eden hürriyeti ile sağlanmaktadır.

Sonuç

Ülken düşüncesinde insan, ruh ve beden birlikteliğini kendi bünyesinde bir bütün olarak taşıyan ve varoluşunu da akıl ile duyguyu kendinde birleştirerek gerçekleştiren varlıktır. Bu şekilde varolan insan diğer varolan insanlarla kesişim noktasında değer alanı ile karşılaşmaktadır. Bu kesişim noktasındaki ana saik şüphesiz insanın ahlakilik vasfına ermesini sağlayan hürriyet olgusudur. Bu düşünce ile Ülken hürriyet tahlili yapmakta ve metafizik alandan ayrılarak etik temalı bir hürriyet inşası gerçekleştirmektedir.

Etik olarak temele oturtturulan hürriyet karakteri ile ahlaki eylemler gerçeklemektedir. Eylemin ahlaki fail tarafından kuruluşunda; hazın, elemin, arzuların ve ihtirasların payları vardır. Bu insanî yetiler diyalektik süreçler ile sentez ve çatışma durumundan doğru olan eylemi meydana getirir. Beğenme ve seçme sonucunda ahlaki fail tarafından doğru olan eylem gerçekleşir. Bu yüzden ahlaki fail; diyalektik süreç ile aksiyonunu seçen ve vücuda getiren ve bu aksiyonu yapma konusunda kendi kendini mecbur eden hür kişidir. Bunu gerçekleştiren insan ise Ülken'in ifadesi ile tam adam olacaktır. Böylece ahlaki fail ile ahlaki aksiyon, ahlaki aksiyon ile değer alanı gelişmiş olacaktır. Bunu sağlayan ise şüphesiz hürriyettir. Nitekim Mill'in ifadesi ile "Gelişmenin tek şaşmaz ve sürekli kaynağı özgürlüktür."¹⁶

Nihayetinde ulaştığımız sonuç; Hilmi Ziya Ülken ahlak alanında bir konuyu incelemeye başlarken tarihteki tüm ahlak teorilerini inceleyip eleştiri süzgecinden geçirmektedir. Böylece konu diyalektik şekilde ilerlemektedir. Ardından Ülken, düşünce sisteminin merkezine insanı alarak insandan hareketle değer alanı inşası yapmıştır. Değer alanında arzu, seçme, vicdan ve sorumluluk olgularını hürriyet karakteri etrafında açıklamıştır. Ülken insan ve değer ekseninde hürriyet temellendirmesini düşünce tarihinde

¹⁶ John Stuart Mill, *Hürriyet Üzerine*, trc. Osman Tostel, (Ankara: Liberte Yayınları, 2014), 150.

mevcut olan teorileri eleştirerek ortaya koyması bakımından özgün bir paradigma sunmuştur.

Teşekkür

Çalışmamız boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve çalışmamızın akademik boyutunda her türlü bilgi yardımında bulunan hocam Prof. Dr. Celal Türer, Dr. Eyüp Şahin ve Dr. Fatih Özkan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Kaynaklar

- İnam, Ahmet. "Halsiz Kalmış Bir Ahlakın Cehenneminde: Ahlakı Hak Saklasın Bir Yârim Var İçinde". *Doğu Batı Dergisi* 4 (Ankara 2014): 102.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Mill, John Stuart. *Hürriyet Üzerine*. trc. Osman Tostel, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.
- Türer, Celal. *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlakla*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Ahlak*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlakı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.